

Δημήτρης Λιθοξόου

ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΗΜΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ, ελάχιστος πολιτικής σημασίας, πολιτισμικού κυρίως χαρακτήρα και λιγότερο διπλωματικού (παρά την πρόσφατη δημοσιογραφική επικαιρότητα), υπήρξε για περισσότερο από έναν αιώνα —και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50— οξύ και δυσεπίλυτο πρόβλημα για τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και τα βαλκανικά κράτη, μια ιδιαίτερη φάση του ανατολικού ζητήματος. Η αποκωδικοποιημένη ανάγνωση αυτού του σημαντικού κεφαλαίου της νεώτερης και σύγχρονης ιστορίας των λαών της περιοχής, των σφοδρών αντιπαράθεσεων μεταξύ των αντιμαχόμενων (που έφτασαν μέχρι την ένοπλη σύγκρουση: μακεδονικός αγώνας, βαλκανικοί πόλεμοι, κατοχή-αντάρτικο) επιτρέπει την πρόσβαση σε θέματα ιδεολογίας όπως αυτά της δόμησης του εθνικού μύθου και της διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης.

Μελετώντας το μακεδονικό ζήτημα συναντάς αφετηριακά δύο εμπόδια. Το πρώτο έχει να κάνει με τα όρια που σου θέτει η εθνική σου ιδεολογία, η εθνική σου συνείδηση, στην προσέγγιση του προβλήματος. Η εθνική αντίληψη των πραγμάτων αποτελεί συνήθως ένα κακό σύμβουλο. Οδηγεί εύκολα στο σωβινισμό, τις αυθαίρετες ερμηνείες, την απόκρυψη δεδομένων, τη διαστρέβλωση γεγονότων. Το δεύτερο είναι το δυσδιάκριτο αλήθειας και ψεύδους. Η ανεύρεση των στοιχείων, η επιλογή ή η απόρριψη, παρουσιάζει συχνά ιδιαίτερες δυσκολίες.

Εάν η ιστορία των ιστορικών συγγραμμάτων αποτελεί μέρος της Ιστορίας, η απραγός της επιστροφής του μακεδονικού ζητήματος από το μύθο στην ιστορία διέρχεται το χώρο της ελληνικής ιστοριογραφίας. Ιστορικό γεγονός δεν είναι μόνο η πολιτική αντιπαράθεση αλλά και η ιστορική διαμάχη ή η σύγκρουση των ιστορικών.

Το μακεδονικό ως θέμα διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης, ζήτημα δηλαδή ιδεολογικό, υπάρχει με τον ιστορικό λόγο και μετασχηματίζεται μαζί του. Ο μακεδονολόγος ιστοριογράφος συνθέτει το έργο του με το ιδεολογικό υλικό που προκύπτει μετά την αποδόμηση του σώματος της προϋπάρχουσας φιλολογικής κληρονομιάς. Ο αρχιτέκτονας του «νέου» οικοδομήματος χρησιμοποιεί στη σύνθεση τις περισσότερες από τις ιδεολογικές ψηφίδες που συγκροτούν τον εθνικό μύθο. Ο μύθος συλλογικά σχηματισμένος

μέσα στη μακρά διάρκεια θέτει το πλαίσιο στο συγγραφέα. Η πρωτότυπη συμβολή του εθνικού ιστορικού περιορίζεται έτσι στην ερμηνεία κάποιων νεώτερων συμβάντων ή σε προτάσεις μιας άλλης ανάγνωσης επιμέρους σημείων, ετοιμόρροπων από τις φθορές που σωρεύει ο χρόνος.

Ο έλληνας ιστορικός του μακεδονικού ζητήματος είναι ερασιτέχνης. Πρόκειται για τον «πατριώτη» πολιτικό, κληρικό, διπλωμάτη, στρατιωτικό, δημοσιογράφο, δάσκαλο, δικηγόρο, γιατρό που γράφει για να υπερασπισθεί την «εθνική» υπόθεση. Επίκουρος στον κοινό αγώνα έρχεται δημοσιεύοντας κάποιο βιβλίο ιστορίας ο εθνικιστής αρχαιολόγος, θεολόγος, πολιτειολόγος, οικονομολόγος, λαογράφος, γλωσσολόγος πανεπιστημιακός. Μέσα σε αυτό το πλήθος των αυτοδίδακτων ιστοριογράφων, ο επαγγελματίας ιστορικός εμφανίζεται σαν η εξαίρεση του κανόνα. Ο τελευταίος, μεθοδολογικά εξοπλισμένος, με πρόσβαση στο αρχαιολογικό υλικό, γνώση της βαλκανικής και ευρωπαϊκής βιβλιογραφίας και ακαδημαϊκή υποστήριξη, συνθέτει επιστημονικά αρτιότερο έργο. Παρόλα αυτά αδυνατεί να απεγκλωβιστεί από τα ιδεολογικά δεσμά του ελληνικού εθνικού μύθου. Το επαρχιώτικο πνεύμα του τον εμποδίζει να συλλάβει το σύνολο του προβλήματος στη βαλκανική του διάσταση.

Ο έλληνας μακεδονομάχος (ή ο κληρικός) και ο προξενικός υπάλληλος της εποχής που θα «μιλήσει» εκ των υστέρων —και κατόπιν παραγγελίας— στα απομνημονεύματά του, θα θεωρηθεί κάτι περισσότερο από ιστορικός: το έργο του δημοσιευμένο μετά από δεκαετίες, με έξοδα και επιμέλεια των κρατικών ιδρυμάτων, θα χαρακτηριστεί ιστορική πηγή. Είναι αρκετά ωστόσο τα επίσημα ντοκουμέντα, οι επιστολές και τα ημερολόγια που ερμητικά σφραγισμένα σε κάποια αρχεία δεν θα γνωρίσουν ποτέ το φως της δημοσιότητας.

Η έκδοση των ιστορικών αναμνήσεων των ελλήνων πρωταγωνιστών έπεται εκείνης των αντιπάλων γειτόνων τους. Η ελληνική απάντηση στα έργα των ηγετικών φυσιογνωμιών του εχθρικού στρατοπέδου έχει κυρίως ένα αμυντικό-απολογητικό χαρακτήρα. Μια προσεκτική ανάγνωση των λίγων δημοσιευμένων ελληνικών κειμένων-πηγών παρουσιάζει πάντως, αν και με έμμεσο τρόπο, τα «μελανά» σημεία του ελληνισμού στον αγώνα του για κυριαρχία στη Μακεδονία.

Η εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού της Μακεδονίας είναι ένα κεφάλαιο που συναντάς σε όλα τα βιβλία περί μακεδονικού ζητήματος. Οι ελληνικές στατιστικές, ιδιωτικές ή κυβερνητικές, αδέξια και χονδροειδώς χαλκευμένες, εμφανίζουν τον ελληνισμό (δηλαδή τους πατριαρχικούς) να κυριαρχεί στους μακεδονικούς καζάδες. Ωστόσο η προπαγάνδα αυτή προοριζόταν για ενδοελλαδική κατανάλωση: οι ξένοι δημοσιογράφοι, ταξιδιώτες, επιχειρηματίες και διπλωμάτες γνώριζαν ότι το ποσοστό των ελληνόφωνων ορθόδοξων στο σύνολο των κατοίκων των τριών ευρωπαϊκών βιλαγιών (Σκοπίων, Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης) μόλις και ξεπερνούσε το 10%, και αυτό συγκεντρωμένο στις πόλεις. Οι πληροφορίες που ευνοούσαν την ελληνική πλευρά αφορούσαν την εκπαιδευτική δραστηριότητα και τον αριθμό των ελληνικών σχολείων συγκριτικά με εκείνα των βουλγαριζόντων εξαρχικών, των ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων και των σερβιζόντων Σλαβομακεδόνων. Η υπεροχή των ελληνικών γραμμάτων είχε να κάνει πάντως όχι με την ποσοτική δύναμη του ελληνισμού αλλά με την εύρωστη οικονομική θέση

του μέσα στην αυτοκρατορία και τους ισχυρούς δεσμούς του με το εξελληνισμένο οικουμενικό πατριαρχείο.

Ο γείτονας εχθρός του ελληνισμού στη διαμάχη για την ενσωμάτωση της Μακεδονίας είναι κυρίως —και για πολλές δεκαετίες— ο Βούλγαρος. Ο επί αιώνες κυρίαρχος της Μακεδονίας Οθωμανός και ειδικότερα ο αλλόφυλος, αλλόγλωσσος και αλλόθρησκος Τούρκος, θεωρείται ο προσωρινός διαχειριστής και ο εγγύτερα ευρισκόμενος ισχυρός σύμμαχος κατά του βουλγαρισμού. Για τον έλληνα κάτοικο της μακεδονικής πόλης, τον εύπορο έμπορο, τον επιδέξιο τεχνίτη, τον ορθόδοξο πατριαρχικό κληρικό το οθωμανικό καθεστώς εγγυάται τη συνέχεια της πνευματικής και οικονομικής ηγεμονίας του πάνω στη σλαβόφωνη ύπαιθρο. Το εθνικό-αγροτικό κίνημα του σλαβομακεδονικού και του βουλγαρικού πληθυσμού της Μακεδονίας δεν στρέφεται μόνο ενάντιον της οθωμανικής διοίκησης αλλά και κατά των κατεστημένων συμφερόντων του εμπορικού και μικροαστικού ελληνικού στοιχείου της περιοχής. Η αδυναμία του ελληνικού βασιλείου να διεκδικήσει στρατιωτικά, μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους, τα μακεδονικά βιλαέτια, υποχρεώνει τον ελληνισμό, μπροστά στο φάντασμα της Μεγάλης Βουλγαρίας, σε διπλωματική και στρατιωτική, ενίοτε, συνεργασία με την Πύλη και τα επαρχιακά όργανά της.

Ο Βούλγαρος θα πρωτοεμφανιστεί σαν εχθρός θρησκευτικός. Η απαίτησή του να εκκλησιάζεται στη βουλγαρική γλώσσα και να εκλέγει βούλγαρους επισκόπους, οδήγησε σε ρήξη με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και στο σχηματισμό της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Η διαμάχη του Φαναρίου για τη διατήρηση των κεκτημένων προνομίων του, ευνόησε τη συνεργασία του με το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών στις μακεδονικές υποθέσεις, όμως η οικουμενική αντίληψη της ορθοδοξίας και τα υλικά του συμφέροντα στην αυτοκρατορία συχνά καθιστούσαν εύθραυστη την κατά των «γραικομένων σχισματικών» συμμαχία ελληνικού κράτους και πατριαρχικού κλήρου.

Σύντομα το θρησκευτικό βουλγαρικό κίνημα θα αποκτήσει ένα αγροτικό εξεγερσικό χαρακτήρα. Οι δύο πολιτικές οργανώσεις των σλαβοφώνων της Μακεδονίας, η IMRO και η VMRO (η Εσωτερική Οργάνωση και οι Βαρχοβιστές) βρέθηκαν αντιμέτωπες στις εθνικές τους επιλογές. Η πρώτη αγωνιζόμενη για την αυτονομία της Μακεδονίας θα συγκρουστεί επανειλημμένα με τη Βαρχόβνα που επιζητά την ενσωμάτωση των μακεδονικών εδαφών στο βουλγαρικό κράτος. Η IMRO θα κερδίσει τους επαναστατημένους κατά των Οθωμανών σλαβομακεδόνες αγρότες και η VMRO την προστασία του βασιλιά Φερδινάνδου και την υποστήριξη της Εξαρχίας.

Ο αντιοθωμανικός αγώνας των σλαβόφωνων χριστιανικών αγροτικών πληθυσμών της Μακεδονίας κορυφώνεται με την επανάσταση του Ίλιν-Ντεν τον Ιούλιο του 1903. Η Εξαρχία μαζί με την IMRO και την VMRO ηγούνται για τρεις μήνες ενός επαναστατικού κινήματος που θα πνιγεί τελικά στο αίμα αλλά θα κερδίσει τη συμπάθεια της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης και την προστασία των μεγάλων δυνάμεων. Οι τελευταίες θα εισηγηθούν και θα επιβάλουν στο σουλτάνο μεταρρυθμίσεις υπέρ των χριστιανών κατοίκων των ευρωπαϊκών επαρχιών της αυτοκρατορίας.

Το Ίλιν-Ντεν θα εξαναγκάσει την ελληνική κυβέρνηση να συρθεί στο λεγόμενο μακεδονικό αγώνα (1904-1908). Στέλλοντας αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και ο-

πλίτες του ελληνικού στρατού να συγκροτήσουν στα μακεδονικά βουνά αντάρτικες ομάδες, στρατολογώντας αμφιλεγόμενα άτομα και γνωστούς ληστές, θα επιδιώξει για τέσσερα χρόνια να ανακόψει τη μαζική προσχώρηση των σλάβων χωρικών στις επαναστατικές οργανώσεις και στην Εξαρχία. Οι έλληνες κομιτατζήδες, καθοδηγούμενοι από τα ελληνικά προξενεία Βιτωλίων και Θεσσαλονίκης, μακριά από τα αστικά μακεδονικά κέντρα όπου η παρουσία του ελληνισμού ήταν αισθητή, θα επικεντρώσουν τη δράση τους στην τρομοκράτηση και τιμωρία των σχισματικών ή ρουμανιζόντων χωριών και στη σποραδική εμπλοκή σε αψιμαχίες με ολιγάριθμα αντίπαλα σώματα. Η εντολή της Αθήνας ήταν να αποφεύγουν τη συνάντηση με οθωμανικά αποσπάσματα, να προβάλλουν δε άμυνα σε αυτά μονάχα όταν δεν μπορούν να διαφύγουν· εντολή που τηρήθηκε από την όχι και τόσο ηρωική περιοδία του Παύλου Μελά στη Μακεδονία μέχρι το κίνημα των Νεοτούρκων, την παροχή αμνηστίας και την ανακήρυξη του συντάγματος.

Ο δεύτερος σε ισχύ και πλήθος εχθρός του ελληνισμού στον αγώνα του για κυριαρχία στη Μακεδονία υπήρξε ο Ρουμάνος. Το κουτσοβλαχικό κίνημα των ρουμανιζόντων, εμπνευσμένο από τη φυσιογνωμία του Απόστολου Μαργαρίτη, θα βρεθεί πολλές φορές αντιμέτωπο στην εκκλησιαστική και εκπαιδευτική πολιτική του πατριαρχείου και της ελληνικής κυβέρνησης. Οι ρουμανόβλαχοι νομάδες, αγωγιάτες και έμποροι, από μόνοι τους ή σε συνεργασία με τους βούλγαρους και σλαβομακεδόνες αντάρτες (ή ακόμη και με την οθωμανική διοίκηση) θα υπονομεύσουν στο μέτρο των δυνάμεών τους κάθε ελληνική προσπάθεια στις περιοχές που ζούσαν.

Οι βαλκανικοί πόλεμοι που θα τελειώσουν με ήττα όχι μόνο των Οθωμανών αλλά και των Βουλγάρων, θα προσφέρουν στην Ελλάδα και τη Σερβία το μεγαλύτερο μέρος των μακεδονικών εδαφών. Οι ελπίδες της Βουλγαρίας για επέκταση στη Μακεδονία θα την ωθήσουν να βγει στον πρώτο παγκόσμιο. Οι επιτυχίες της όμως στο μακεδονικό μέτωπο, στάθηκαν σύντομες. Η λήξη των εχθροπραξιών θα την βρει από την πλευρά των ηττημένων για δεύτερη φορά μέσα σε λίγα χρόνια. Τα νέα σύνορα στα Βαλκάνια χαράχθηκαν στα επιτελεία των νικητών και εκεί συμμετείχαν —έστω και συμβολικά— οι Έλληνες και οι Σέρβοι πολέμιοί της.

Η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας του 1924 που ξερίζωσε χιλιάδες οικογένειες από τις προγονικές τους εστίες και τις έσυρε εκατέρωθεν στην προσφυγιά άλλαξε σημαντικά την εθνολογική σύνθεση της Μακεδονίας· 337 χιλιάδες μουσουλμάνοι (ανάμεσά τους και οι ελληνόφωνοι Βαλαάδες) εγκατέλειψαν τις μακεδονικές πόλεις και την ύπαιθρο για να περάσουν στη Μικρασία. Επιπλέον 66 χιλ. Βούλγαροι θα μεταναστεύσουν εθελούσια από την Ελλάδα μεταξύ 1922-29 βάσει της ελληνοβουλγαρικής σύμβασης της Νεϋγύ. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν 20-25 χιλ. Βούλγαροι και 125 χιλ. μωαμεθανοί που έφυγαν από τις νέες μακεδονικές επαρχίες του ελληνικού κράτους κατά τους βαλκανικούς πολέμους και τον πρώτο παγκόσμιο. Τη θέση τους, τα σπίτια και τα χωράφια τους θα πάρουν στα υπό ελληνική διοίκηση μακεδονικά εδάφη 638 χιλ. χριστιανοί πρόσφυγες (συμπεριλαμβανομένων αρκετών ορθοδόξων τουρκοφώνων) από την Ανατολική Θράκη, τον Πόντο, τη Μικρά Ασία, τον Καύκασο, την Ανατολική Ρωμυλία και άλλες περιοχές.

Το μακεδονικό ζήτημα θα αναζωπυρωθεί στη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου

πολέμου και της κατοχής. Οι Βούλγαροι ως σύμμαχοι του 'Αξονα θα εισέλθουν νικητές τόσο στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία όσο και στην ελληνική. Οι Σλαβομακεδόνες ιδρύουν το SNOF και συνεργάζονται στην αντίσταση με το ΕΑΜ. Λίγα χρόνια αργότερα, στον εμφύλιο, η σλαβομακεδονική αριστερή οργάνωση NOF μάχεται στο πλευρό του Δημοκρατικού Στρατού για μια ενωμένη και αυτόνομη Μακεδονία. Ο δογματικός και ετερόφωτος τρόπος που το ΚΚΕ κατανοεί το πρόβλημα του σεβασμού των μειονοτήτων και το δικαίωμα των εθνών για αυτοδιάθεση, θα το καταστήσει για δεύτερη φορά (μετά τις θέσεις του 1923-24 και τη δίκη των αυτονομιστών) υπόλογο για εθνική προδοσία και συνεργασία με τον εχθρό (η δεξιά θα μιλά καιρό για εαμοβούλγαρους κομμουνιστοσυμμορίτες). Η πρόσκαιρη και κάτω από την πίεση των γεγονότων θέση της 5ης ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ στις αρχές του 1949 για «την πλήρη αποκατάσταση του μακεδονικού λαού, έτσι όπως τη θέλει ο ίδιος», θα κυνηγάει μετεμφυλιακά τους έλληνες κομμουνιστές.

Το κουτσοβλάχικο ζήτημα, σαν μέρος του ευρύτερου μακεδονικού, εισήλθε στην τελική του φάση κατά την Κατοχή. Η ανεπιτυχής προσπάθεια του Αλκιβιάδη Διαμαντή και του Νικόλα Ματούση να εγκαθιδρύσουν στις βλαχόφωνες περιοχές της Ηπειροθεσσαλίας και της Μακεδονίας, με τη βοήθεια της ιταλικής και ρουμανικής κυβέρνησης, ένα αυτόνομο από την Αθήνα καθεστώς, πνίγηκε στο αίμα των ρουμανιζόντων λεγεωναρίων που εξοντώθηκαν στα τέλη του '43 από ελληνικές αντιστασιακές ομάδες.

Η ίδρυση της «Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας» στα εδάφη της Μακεδονίας του Βαρδάρη και οι πιέσεις της μέσω της ομόσπονδης Γιουγκοσλαβίας του Τίτο προς την Ελλάδα και τη Βουλγαρία, για παραχώρηση πολιτικών ελευθεριών στους Σλαβομακεδόνες της Μακεδονίας του Αιγαίου και του Πιρίν, διατήρησαν την ένταση στις διακρατικές ελληνογιουγκοσλαβικές και βουλγαρογιουγκοσλαβικές σχέσεις καθ' όλη τη δεκαετία του '50. Μια σταδιακή εξομάλυνση των διπλωματικών σχέσεων της Ελλάδας με τους βόρειους γείτονες πραγματοποιήθηκε την τελευταία εικοσαετία.

Η επίσημη στατιστική εξαφάνιση των Σλαβομακεδόνων, των Βλάχων, των Πομάκων, των Αρβανιτών, των Γύφτων (μαζί με την κομματική και κρατική αλαλία όσον αφορά τη γλώσσα και τον πολιτισμό των μουσουλμάνων της Θράκης) συνεχίζει να αποτελεί μέχρι σήμερα την κυρίαρχη πολιτική πρακτική του ελληνικού κράτους στα μειονοτικά θέματα. Αυτή ωστόσο η πολιτική, που εξακολουθεί να αρνείται στις πληθυσμιακά συρρικνωμένες μειονότητες στοιχειώδη ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτό της διατήρησης και της ανάπτυξης του πολιτισμού και της κουλτούρας, είναι μια κοντόφθαλμη πολιτική, εύαλωτη σε κριτικές προερχόμενες όχι μόνο από το αντίπαλο στρατόπεδο αλλά και από τον κοινοτικό χώρο των ευρωπαϊών εταίρων.